

The role of metaphor in explaining religious discourse in Ahmad Azizi's poetry with a social cognitive approach

Firooz Fazeli(corresponding author)^۱

Associate Professor of Persian Language and Literature, University of Guilan,
Guilan, Iran

Majid Mohsenatbar Firoozjaee^۲

PhD student of Persian language and literature, University of Guilan, Guilan,
Iran

Date of receipt: 26/5/1403 Date of acceptance: 12/12/1403

Abstract

Religious discourse has been manifested in Persian poetry in various forms, which can often be represented in the areas of religiosity, monotheism, godliness, return to nature, guardianship, belief in Mahdism, Ashura uprising, and the culture of martyrdom. The result of the text shows that Ahmad Azizi's poems have used the capacity of ontological metaphor for greater objectivity and patterning of the above mental concepts. Based on this, the three major metaphors /monotheism, God-seeking, guardianship, Ashura movement and martyrdom are the path-destination / religiosity, monotheism, waiting for a savior, Ashura movement and martyrdom are living things / religion as a phenomenon / The material has volume in the field of religious discourse, and micro-metaphors have been formed to support the main metaphor. Also, movement/path, vitality, volume and event imagination schemas along with the variables of belief and religious attitude, name/dignity, community and culture had the most participation in the interaction of two cognitive and social approaches. The manifestation of religious ideology and Islamic revolutionary vision, which is used as the dominant discourse in Ahmed Azizi's poetry, has a special role in representing Iranian Islamic culture and the religious solidarity

^۱. drfiroozfazeli@guilan.ac.ir.

^۲. mohsenatabarmajid@gmail.com.

of societies and nations. This research, using library resources in a descriptive-analytical way, while explaining the prevailing religious discourse in Ahmad Azizi's poems, examines and analyzes the role of ontological metaphor in representing this type of discourse with a social cognitive approach.

Keywords: cognitive sociolinguistics, religious discourse, conceptual metaphor

Detailed summary

Cognitive linguistics studies the relationship between language, mind and human biological and social experiences. Cognitive semantics is one of the important topics in the field of cognitive linguistics that discusses the relationship between meaning and its reference in the real world and includes topics such as: imaginary schemas, metaphor and permission, encyclopedic meaning, categorization and identification become mental spaces and conceptual mixtures. cognitive sociolinguistics studies the influence of social variables on conceptual meaning by combining sociology and linguistics. Religious discourse has been one of the dominant discourses in Persian poetry, especially the poetry of Ahmad Azizi, which has been manifested in various forms, and it can often be represented in the fields of Religiosity, monotheism, godliness, return to nature, guardianship, belief in Mahdism, Ashura uprising and culture of martyrdom can be represented. Religious and ideological concepts, instead of an abstract experience, need visual and concrete areas to be better known. The role of conceptual metaphor is very important and helps us to understand and receive abstract and subjective concepts based on an objective and tangible model. In fact, the conceptual metaphor maps the relationship between the source and target areas of the metaphor and is not based solely on similarity. The realm of origin is often related to human physical experiences and is naturally easily understood; But the territory of the destination is an abstract concept and it is more difficult to understand and receive it. In the meantime, imaginary schemas show the relationship between the domain of origin and destination in the understanding of metaphor. The result of the text shows that Ahmad azizi's poems have used the capacity of ontological metaphor for more objectivity and patterning of religious concepts. In this metaphorical system, tangible elements of nature such as garden, dew, spring, roots, sky, light, crystal, wings, sun, throne, pond, pasture, building, road, koi, single line, straight path, red flowers, tulips, anemones, birds have flown and various colors have been used to objectify more abstract areas. In Ahmad azizi's poetry and in the field of religious discourse, three major

metaphors have been formed, which also have a high frequency: 1. Monotheism, religiosity, provincial administration, ashura movement and martyrdom are the path/destination. 2. Religiosity, godliness, mahdism, ashura movement and martyrdom are living beings. 3. Religion as a phenomenon with volume. The micro-metaphors that have been created to support the main metaphors, such as: religion is a garden of parables/building on paradise/ the wings of a peacock/ made of crystal/ the chest of the sky / falling of light / pool of intention /the mentor and teacher / nature is a place / destination / pasture / faith is to face the truth and face the path of the sun / The Mission is the green line / monotheism is the single line and the province is straight path. mahdism the emergence of the savior as the universalization of the dew movement / guarding the swallows / ambassador of peace and bal-e-baleh/ the emergence of light / the emergence of verses / the genius of the roots / the most dewy thoughts / the rustling of the garden of emergence / spring / Ashura is like spring/ Martyrdom is like flowers and red color/ Martyr are tulips/ anemones / birds have flown / Ashura is the land of tulips/ Karbala is the green road of spring/ Martyrdom is the koi lovers' and crazy line. With the help of these metaphorical correspondences, the cognitive functions of godliness, slavery, worship, knowledge-increasing, guidance, holiness, mirroring, illumination, enlightenment, greatness, heavenliness, exaltation, education and provincial administration in relation to the domain of the destination of religion, monotheism ,faith, nature and province have been mapped; Also, characteristics such as growth, life-giving, spreading justice, salvation, mania, self-sacrifice and martyrdom are understood and received in connection with the conceptual fields of mahdism, ashura movement, and The culture of martyrdom. In fact, the purpose of the above cognitive metaphors is to present the conceptual domains of religion, monotheism, nature, faith, mahdism, provincial administration , ashura movement and martyrdom as abstract and invisible matters in the form of objective matters of the body. To provide a more realistic description understanding of it, and also to strengthen and expand the concept of these semantic areas. In addition, from the social cognitive point of view, with the help of the above metaphors, the event of belief in god, religiosity, and provincial administration preserving the memory of martyrs and honoring the culture of sacrifice and martyrdom. the selected poems (39 items) that had a metaphorical structure, the interaction of imaginary schemas with social variables is noteworthy. In such a way that in the creation of metaphorical systems, the presence of variables such as religion, truth, god, nature,

monotheism, ascension, throne, intention, faith, disbelief, polytheism, paradise, mission, province, straight path, emergence, absence, ashura, martyr and martyrdom as variables of belief and religious attitude, and hossein, nargisses child, anemones, roses, verses, light, movement and peace, which are variables of name/status, community and culture. In addition to containment, path, liveliness and event imaginary schemas had the highest frequency in the interactions of two cognitive and social approaches. Also, the frequent use of concepts such as world, land, koi, autumn, spring, single line, road and green road as variables of geography and century in the variable position of history shows the high interaction of cognitive mechanisms with social variables. Considering the high frequency of the variables "religious attitude and belief" (28 items), it should be said that the manifestation of religious ideology and religious vision and then the depiction of Iranian Islamic culture in Ahmad azizi's poems are particularly prominent. The current research is based on the hypothesis that: metaphor, permission and imaginary schemas are different ways of expressing meaning, categorization and conceptualization; There is an interaction between different social variables and imaginary plans; In the field of religious discourse, the use of all kinds of ontological conceptual metaphors has a high frequency. This research was done using library sources and descriptive-analytical method.

Keywords: cognitive sociolinguistics, religious discourse, conceptual metaphor.

نقش استعاره در تبیین گفتمان دینی در شعر احمد عزیزی با رویکرد شناختی اجتماعی

۳

فیروز فاضلی (نویسنده مسئول)

دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران

۴

مجید محسناتبار فیروزجایی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۵/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۲

چکیده

گفتمان دینی در شعر فارسی به اشکال مختلف تجلی یافته است که غالباً در حوزه‌های دینداری، توحید، خداگرایی، بازگشت به فطرت، ولایت‌مداری، اعتقاد به مهدویت، قیام عاشورا و فرهنگ شهادت قابل بازنمایی می‌باشد. برآیند متن بیانگر آن است که اشعار احمد عزیزی از ظرفیت استعاره هستی‌شناختی برای عینیت بیشتر و الگوسازی مفاهیم ذهنی فوق بهره برده است. بر این اساس سه کلان استعاره / توحید، خداجویی، ولایت‌مداری، نهضت عاشورا و شهادت به مثابه مسیر - مقصد است / دین‌گرایی، توحید، انتظار منجی، نهضت عاشورا و شهادت به منزله موجود زنده است / دین به مثابه پدیده/ماده دارای حجم است در حوزه گفتمان دین ساخته شده که خرداستعاره‌هایی نیز در جهت حمایت از استعاره اصلی شکل گرفته‌اند. همچنین طرح‌واره‌های تصویری حرکتی/مسیر، جاننداری، حجمی و رویداد به همراه متغیرهای نگرش اعتقادی و مذهبی، نام/منزلت، اجتماع و فرهنگ بیشترین مشارکت را در تعامل دو رویکرد شناختی و اجتماعی داشتند. تجلی ایدئولوژی دینی و بینش انقلابی اسلامی که به عنوان گفتمان غالب در شعر احمد عزیزی کاربرد دارد، در بازنمایی فرهنگ ایرانی اسلامی و همبستگی دینی جوامع و ملت‌ها دارای نقش ویژه‌ای است. این پژوهش با استفاده از منابع کتابخانه‌ای به روش توصیفی - تحلیلی ضمن تبیین گفتمان دینی غالب در سروده‌های احمد عزیزی به بررسی و تحلیل نقش استعاره هستی‌شناختی در بازنمایی این نوع از گفتمان با رویکرد شناختی اجتماعی می‌پردازد.

کلیدواژه: زبان‌شناسی شناختی اجتماعی، گفتمان دینی، استعاره مفهومی

۳. drfiroozfazeli@guilan.ac.ir.

۴. mohsenatabarmajid@gmail.com.

۱- مقدمه

اگرچه مطالعاتی که در حوزه زبان‌شناسی شناختی اجتماعی انجام شده از لحاظ حجم کار قابل توجه است، اما گستردگی آن به حدی است که با وجود پژوهش‌های مفید در این زمینه هنوز جا برای تحقیقات بیشتر وجود دارد. شعر معاصر از جمله حوزه‌هایی است که بر مبنای زبان‌شناسی شناختی اجتماعی قابل بررسی است. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع و به ویژه نقش برجسته احمد عزیزی در تکوین گفتمان دینی انقلابی و ضرورت تحلیل آثار و اشعار این شاعر معاصر با رویکردی شناختی اجتماعی، پژوهش پیش رو در صدد است تا عناصر شناختی و مؤلفه‌های دینی و اجتماعی این نوع از گفتمان را در سروده‌های ایشان بررسی نماید و با تحلیل معنای گفتمانی، ساز و کارهای مقوله‌بندی و شیوه مفهوم-سازی‌ها و فضاهای ذهنی با تأکید بر نقش استعاره، به ویژه استعاره هستی‌شناختی، را مورد واکاوی قرار دهد. تحقیق حاضر در پی پاسخ به این پرسش‌هاست که: بر پایه استعاره هستی‌شناختی، کلان‌استعاره-های مبتنی بر این نوع گفتمان در اشعار احمد عزیزی کدامند و کدام خرداستعاره‌ها را در حمایت از خود آفریده است؟ قلمروهای هستومند و ماده در تناظر با حوزه‌های دینی، چه مفاهیمی را بازگو می‌کند؟ تأثیر عوامل اجتماعی، تاریخی و فرهنگی بر طرح‌واره‌های استعاری در رابطه با گفتمان دینی چگونه است؟ بنابراین پژوهش حاضر بر این فرضیه استوار است که: استعاره، مجاز و طرح‌واره‌های تصویری انتزاعی شگردهای مختلف بیان معنا، مقوله‌بندی و مفهوم‌سازی محسوب می‌شوند؛ حوزه‌های تصویری انتزاعی مرتبط با گفتمان دینی در قالب مفاهیم عینی‌تر بازنمایی و بیان می‌گردد؛ میان متغیرهای مختلف اجتماعی و دینی و طرح‌واره‌های تصویری تعامل وجود دارد؛ در حوزه گفتمان دینی کاربرد انواع استعاره-های مفهومی هستی‌شناختی از بسامد بالایی برخوردار است.

در این تحقیق، نخست مؤلفه‌های شناختی نظیر مقوله‌بندی‌ها، استعاره‌های مفهومی، طرح‌واره‌های تصویری و نحوه تعامل آنها بر مبنای رویکرد زبان‌شناسی شناختی اجتماعی در شعر احمد عزیزی بررسی شده و سپس، حضور متغیرهای مختلف دینی و اجتماعی در ساختار معنایی جملات و واژگان در این چارچوب مورد تحلیل قرار گرفته است. هدف از انجام تحقیق حاضر، تحلیل اشعار احمد عزیزی با رویکردی شناختی اجتماعی و نیز بررسی رابطه میان فضاهای ذهنی شاعر با نحوه تحلیل گفتمان دینی به ویژه نقش‌های استعاره در تولید و درک این نوع از گفتمان است.

۱-۱- پیشینه تحقیق

پژوهش‌هایی که پیرامون آثار و اشعار احمد عزیزی انجام شده غالباً رویکردی ادبی و زیبایی‌شناسانه داشته و به تحلیل محتوایی و ویژگی‌های بلاغی آنها توجه بیشتری شده است. از جمله پژوهش‌هایی که در این ارتباط انجام شده و انتشار یافته است می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

آقاحسینی، حسین و زینب زارع (۱۳۹۰) تحلیل زیباشناختی ساختار زبان شعر احمد عزیزی بر اساس کفش‌های مکاشفه؛ مریم شعبانزاده (۱۳۹۰) فناوری در زبان امروز (جستاری در تأثیر تکنولوژی بر شعر احمد عزیزی)؛ منوچهر اکبری و صدیقه غلامزاده (۱۳۹۱) کارکردهای هنری و بلاغی کنایه در کفش‌های مکاشفه؛ طاهره ایشانی (۱۳۹۴) بازتاب گفتمان دینی در اشعار احمد عزیزی؛ سمیره همتی (۱۳۹۸) بررسی شیوه‌های مضمون‌سازی و تصویرآفرینی در شعر احمد عزیزی؛ فاطمه نداف زاده (۱۳۹۴) در پایان‌نامه خود با عنوان: بررسی سبک، اندیشه و محتوای اشعار احمد عزیزی به تحلیل اندیشه، مضمون و محتوای اشعار عزیزی و سبک شاعر پرداخته است. بنابراین در میان پژوهش‌های صورت گرفته تحقیق مستقلی درخصوص نقش استعاره در تحلیل گفتمان دینی در اشعار احمد عزیزی بر مبنای نظریه زبان‌شناسی شناختی اجتماعی به دست نیامد. از این رو، پژوهش حاضر کاری نوین در این حوزه محسوب می‌شود.

۱-۲- روش تحقیق

روش تحقیق حاضر به شیوه توصیفی - تحلیلی، روش تجزیه و تحلیل اطلاعات تحلیل محتوایی، رویکرد زبان‌شناسی شناختی اجتماعی و شیوه گردآوری اطلاعات مطالعه منابع کتابخانه‌ای می‌باشد. داده‌ها و مطالب در حوزه گفتمان دینی از میان سروده‌های احمد عزیزی استخراج و جمع‌آوری گردیده و با رویکردی شناختی اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- مبانی نظری تحقیق

زبان‌شناسی شناختی به مطالعه ارتباط میان زبان، ذهن و تجربیات فیزیکی و اجتماعی انسان می‌پردازد. این رویکرد زبان را به عنوان نمودی از نظام تصویری ذهن می‌داند. «در زبان‌شناسی شناختی بر اهمیت تجربیات انسان، نقش بدن وی و نحوه تعامل بدن با جهان واقعی تأکید می‌شود» (راسخ‌مهند، ۱۴۰۰: ۲۳) «در زبان‌شناسی شناختی، زبان به عنوان نظامی از مقولات در نظر گرفته می‌شود و ساختار صورتی زبان نه به عنوان پدیده‌ای مستقل، بلکه در مقام نمودی از نظام مفهومی کلی اصول مقوله‌بندی، ساز و

کار پردازش و تأثیرات تجربی و محیطی مورد مطالعه قرار می‌گیرد» (گیرتس، ۱۹۹۵) از دیدگاه زبان-شناسان شناختی معنی‌شناسی شناختی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. معنی‌شناسی شناختی که درباره رابطه بین معنا و ارجاع آن در جهان واقعی بحث می‌کند، شامل مفاهیم و مباحثی همچون: طرح-واره‌های تصویری، استعاره و مجاز، معنای دائرةالمعارفی، مقوله‌بندی و سرنمون، فضاهای ذهنی و آمیزه مفهومی می‌شود. در حقیقت، معنی‌شناسی شناختی معنای زبانی را به جهان واقعی پیوند می‌زند.

زبان‌شناسی شناختی اجتماعی شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که به مطالعه زبان و ارتباط آن با عوامل اجتماعی و بافتی می‌پردازد. لباو (۱۹۹۷) با پیوند دو دیدگاه زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی به طور علمی و منظم همبستگی میان مؤلفه‌های زبانی و متغیرهای اجتماعی را نشان داد. «به اعتقاد او ساخت جامعه و روندها و متغیرهای زبانی و اجتماعی ارتباط نزدیکی با یکدیگر دارند و مطالعه زبان جدا از بافت اجتماعی آن ما را به توصیفی جامع و واقع‌گرایانه نمی‌رساند.» (مدرسی، ۱۳۹۱: ۳۴-۳۳) متشرعی به نقل از گیرتس می‌نویسد که: «(زبان‌شناسی شناختی اجتماعی با به کار بستن دو منظر شناختی و اجتماعی، به دنبال کشف ابعاد چند متغیره و پیچیده‌ای است که با استفاده از متغیرهای اجتماعی در معنای مفهومی تأثیر می‌گذارند.» (متشرعی، ۱۳۹۹: ۸۴) در حقیقت، این رویکرد به عنوان رویکردی نوین در مطالعه نظام زبان، حوزه‌ای میان‌رشته‌ای است که تلفیق میان دو حوزه اجتماع و فرهنگ را در ساحتی زبان-شناختی به تصویر می‌کشد. در زبان‌شناسی شناختی اجتماعی هم تأثیر عوامل درونی نظیر روابط معنایی عناصر واژگانی در سطح جمله کاویده می‌شود و هم تأثیر عوامل بیرونی همچون متغیرهای اجتماعی، دینی، فرهنگی و تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

تحلیل گفتمان با رویکرد زبان‌شناسی شناختی اجتماعی حوزه‌ای میان رشته‌ای است که ضمن مطالعه معنای گفتمانی تأثیر متغیرهای مختلف اجتماعی، دینی، فرهنگی و تاریخی بر تنوعات زبانی را مورد بررسی قرار می‌دهد. هر گفتمان به عنوان یک جریان فکری خاص در یک بافت موقعیتی مربوط به یک زمان و مکانی خاص شکل می‌گیرند و در عین حال ناظر بر تحولاتی هستند که در جهان واقعی به وقوع می‌پیوندند. «گفتمان‌ها به بازنمایی حقایق جهان واقعی می‌پردازند. در این بازنمایی زبان حقیقت را ایجاد می‌کند و تغییر می‌دهد. از این رو، جهان اجتماعی محصول گفتمان‌هاست. تغییر در گفتمان‌ها سبب تغییر در کل نظام اجتماعی می‌شود. از این رو، نزاع گفتمانی به ایجاد، تغییر و بازتولید واقعیت اجتماعی منجر می‌شود.» (مقدمی، ۱۳۹۰: ۹۲)

استعاره مفهومی یکی از مقولات بسیار مهم در ارتباط با نظریه زبان‌شناسی شناختی بوده که بیش از همه مدیون آرای جورج لیکاف و مارک جانسون (۱۹۸۰) در کتاب «استعاره‌هایی که با آنها زندگی می‌کنیم» است. «زبان‌شناسان شناختی، به ویژه لیکاف و جانسون، استعاره را عنصری بنیادین در مقوله‌بندی ما از جهان خارج و فرایندهای اندیشیدن می‌دانند.» (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۶۷) در یک تعریف کلی «استعاره فهم و تجربه چیزی در اصطلاحات و عبارات چیز دیگر است» (هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۲۵). در واقع، هدف از به کارگیری استعاره در حوزه زبان‌شناختی این است که مفاهیم انتزاعی و ذهنی را بر مبنای یک الگوی عینی و محسوس درک و دریافت کنیم. از دیدگاه زبان‌شناسان شناختی استعاره‌های مفهومی برحسب کارکرد سه دسته‌اند: استعاره‌های جهت‌ی؛ استعاره‌های ساختاری؛ استعاره‌های هستی‌شناختی. لیکاف و جانسون استعاره‌های هستی‌شناختی را نیز به سه دسته تقسیم‌بندی می‌کنند: نخست، استعاره هستومند و ماده که اجسام فیزیکی و مواد، بنیانی برای درک مفاهیم انتزاعی فراهم می‌آورند. دوم، استعاره مکان و ظرف؛ و سوم، استعاره شخصیت‌بخشی که در این شیوه احساسات، فعالیت‌ها و عقاید به مثابه یک هستومند در نظر گرفته می‌شود.

از دیدگاه لیکاف و جانسون (۱۹۸۰) استعاره حاصل نگاشت‌هایی است که بین حوزه‌های مبدأ و مقصد استعاره ارتباط ایجاد می‌کند و صرفاً مبتنی بر شباهت نیست. رابطه تناظر یا نگاشت بدین معناست که عناصر مفهومی حوزه مقصد متناظر با عناصر مفهومی حوزه مبدأ می‌باشند. قلمرو مبدأ غالباً با تجربه‌های فیزیکی انسان در ارتباط است و طبیعتاً به آسانی درک می‌شود؛ اما قلمرو مقصد مفهومی انتزاعی بوده و درک و دریافت آن دشوارتر است.

به استعاره‌هایی که به سبب تمرکز ذهن نویسنده بر آن در سرتاسر یک متن حضور دارند، کلان‌استعاره و به استعاره‌های حمایت‌کننده آن، خرداستعاره می‌گویند. آنان همچنین معتقدند ساختار ذهن انسان از طریق تجربه‌هایی که در تماس با پدیده‌های جهان خارج کسب می‌نماید، ساختارهای مفهومی‌ای را خلق می‌نماید که می‌تواند به ما کمک کند تا مفاهیم انتزاعی را در قالب پدیده‌های عینی و ملموس ادراک نماییم. به این انطباق بین ذهن و پدیده‌های بیرونی طرح‌واره تصویری گویند. طرح‌واره‌های تصویری رابطه بین حوزه مبدأ و مقصد را در درک استعاره نشان می‌دهند. «طرح‌واره‌های تصویری از تجربیات حسی بشر پدید می‌آیند. آنها پیش‌مفهومی هستند و جزو اولین مفاهیمی محسوب می‌شوند که در ذهن انسان به وجود می‌آیند» (روشن و اردبیلی، ۱۳۹۲: ۴۹). زبان‌شناسان شناختی از جمله

جانسون (۱۹۸۷) طرح‌واره‌های تصویری را عمدتاً در هفت طبقه دسته‌بندی می‌نمایند که عبارتند از: ۱. طرح‌واره حجمی ۲. طرح‌واره قدرتی ۳. طرح‌واره حرکتی ۴. طرح‌واره شیء ۵. طرح‌واره سطحی ۶. طرح‌واره مالکیت ۷. طرح‌واره رویداد. با آنکه طرح‌واره‌های تصویری به این چند مورد محدود نمی‌شوند، ولیکن طرح‌واره‌های حجمی و قدرتی و حرکتی طرح‌واره‌های پایه هستند.

۳- بحث و بررسی (نقش استعاره در تبیین گفتمان دینی در شعر احمد عزیزی)

احمد عزیزی از چهره‌های برجسته در حوزه اشعار آیینی و دینی در زبان فارسی بوده که به واسطهٔ مثنوی-های دینی خود در میان شاعران انقلاب اسلامی از شهرت بسزایی برخوردار است. توحید، خداگرایی، بازگشت به فطرت، ولایت‌مداری، مهدویت، عاشورا و فرهنگ شهادت از جمله مؤلفه‌های گفتمانی در اشعار و آثار وی هستند. از این رو، نگارنده کوشیده است با تحلیل اشعار این شاعر معاصر با استفاده از رویکرد شناختی اجتماعی به بررسی مؤلفه‌های شناختی نظیر مقوله‌بندی‌ها، استعاره‌های مفهومی و طرح‌واره‌های تصویری در حوزه گفتمان دینی پرداخته و سپس، نحوهٔ تعامل آنها با متغیرهای اجتماعی را در این چارچوب مورد تحلیل قرار دهد. بدین منظور نخست، ابیاتی که بیان‌کنندهٔ این نوع گفتمان بوده از میان سروده‌های شاعر به عنوان شاهد مثال انتخاب شد. سپس، استعاره‌های اصلی به کار رفته در ابیات استخراج و خرداستعاره‌هایی که در حمایت از آنها به وجود آمده‌اند با تحلیل کارکردهای شناختی مورد بررسی قرار گرفته است. آنگاه ارتباط میان طرح‌واره‌های تصویری با متغیرهای دینی و اجتماعی بر مبنای رویکرد اجتماعی شناختی باز کاویده شده است.

۳-۱- استعاره هستی‌شناختی حوزه مفهومی دین (دین امری عینی است)

مسئله دین‌گرایی و خداجویی از موضوعات محوری اندیشهٔ شعری احمد عزیزی محسوب می‌شود. «از دیدگاه اسلام و قرآن، گرایش به دین امری فطری است. بدین معنا که دین‌گرایی از ابتدای خلقت در نهاد بشر وجود داشته است.» (حاجی صادقی، ۱۳۸۴: ۶۲) همان‌طور که در سورهٔ مبارکهٔ روم می‌خوانیم: «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا...» (روم، ۳۰) گرایش به دین را می‌توان یکی از راه‌های گریز از فضای آشفتهٔ جامعه و تلاش در جهت دستیابی به فضایی توأم با معنویت و آرامش دانست. ضمن این که گرایش به دین می‌تواند جهت‌گیری‌های فکری و اعتقادی شاعران را نیز نشان دهد. با نگاه به اشعار احمد عزیزی می‌توان گفت که وی به منظور تجسّم و عینیت‌بخشی حوزه مفهومی دین از استعاره هستی‌شناختی بهره برده است. این استعاره‌ها که غالباً از نوع پدیداری و مادی است بر اساس

کلان استعاره/ دین پدیده یا ماده دارای حجم است/ ساخته شده‌اند. خرداستعاره‌های دین باغ تمثیل- هاست/ دین باغی در نهر ادب است/ دین حوضی از مستحبات است/ دین، خدای در سنگ و خشت است/ دین بنایی بر بهشت است/ دین به مثابه بال حور است / دین از جنس بلور است / دین جناق آسمان در سینه‌هاست/ دین طنین عرش است/ دین به مثابه پر جسم در نهر سحر است/ دین تب روح است / دین کاشیکاری علیت است/ دین حوض نیت است/ دین رسوب نور است/ دین عروج بال‌هاست از استعاره اصلی بالا منشعب شده‌اند که از طریق تناظرهای معرفت‌افزایی، زیبایی، پاکی، آموزندگی، خداجویی، عبودیت، لطافت، آیینگی، منزلت، گستردگی، وارستگی، هیجانات شدید، نظم و قاعده- مندی آفرینش، روشنایی بخشی، تقدس و تعالی بخشی در ارتباط با حوزه‌های مقصد دین نگاشت شده- اند. نمونه‌های شعری (۱-۸) بیانگر این الگوی استعاری اند.

۱. دین ما بر عرشی از تاویل نیست	دین ما جز باغی از تمثیل نیست
۲. دین ما باغیست در نهر ادب	دین ما حوضی است روی مستحب
۳. دین ما یعنی خدا در سنگ و خشت	دین ما یعنی بنایی بر بهشت
۴. دین حریری نازکست از بال حور	دین تماشاییست از جنس بلور
۵. دین جناق آسمان در سینه‌هاست	دین طنین عرش در آینه‌هاست
۶. دین پر جسم است در نهر سحر	دین تب روح است در باغ هنر
۷. دین کاشیکاری علیت است	دین پاک حوض‌های نیت است
۸. دین رسوب نور روی ناب‌هاست	دین عروج بال‌ها در خواب‌هاست
- (۱۳۷۵ الف: ۹۷-۹۵)

تحلیل: ساختار ذهن انسان از طریق تجربه‌هایی که در تماس با پدیده‌های جهان خارج کسب می‌نماید، ساختارهای مفهومی‌ای را خلق می‌نماید که می‌تواند به ما کمک کند تا مفاهیم انتزاعی را در قالب پدیده‌های عینی و ملموس ادراک نماییم. ذهن ما از طریق تجربیات مکرر که با ظروف دارد برای تجسم مفاهیم انتزاعی نیز آنها را در قالب اجسام دارای حجم تصور می‌نماید. «طرح‌واره حجمی مشتمل بر عناصر ساختاری داخلی و مرزی و بیرونی است و این عناصر حداقل شرایط مورد نیاز برای یک طرح-واره حجمی هستند» (Evans & Green, ۲۰۰۶: ۱۸۱). همان‌طور که در نمونه‌های شعری (۸-۱) مشاهده

می‌شود در ساختار استعاره‌ی ذهن شاعر مفهوم «دین» که یک امر انتزاعی بوده به کمک استعاره‌ی هستی-شناختی (پدیداری و مادی) از طریق اسم نگاشت‌های دین باغی از تمثیل‌ها/نهر ادب/حوض مستحبات/بنایی بر بهشت/بال حور/بلور/جناق آسمان/طنین عرش/پر جسم در نهر سحر/کاشیکاری علیت/حوض نیت/رسوب نور/عروج بال‌هاست همچون ماده‌ای دارای حجم و جسم-انگارانه توصیف شده است (طرح‌واره‌ی تصویری حجمی/ظرف) که بدین وسیله نگاشت‌های هدایتگری، رشد، معرفت‌افزایی، تربیت، قدسیت، آیینگی، عظمت، الهیت، وارستگی، نظم و قاعده‌مندی، نورانیت و تعالی‌بخشی به حوزه‌ی معنایی مقصد دین منتقل شده است. همان‌طور که «در نظام استعاره‌ی ساختارهای انتزاعی پیچیده‌ای چون نظام‌های اقتصادی، سیاسی و دولتی می‌توانند حوزه‌ی ساختمان را به عنوان مبدأ انتخاب نمایند» (کووچش، ۱۳۹۳: ۲۱۷-۲۱۸). شاعر نیز، با کمک استعاره‌های باغ تمثیل/حوض نیت/بنای بهشتی/جناق آسمان مفهوم دین را در قالب استعاره‌ی هستی‌شناختی (پدیداری و مادی) همچون بنا و ساختمانی مجسم نموده (طرح‌واره‌ی تصویری حجمی/ظرف) که در قالب نمادهایی عینی موجب گسترش حوزه‌ی مفهومی آن شده است.

همچنین با نگاهی به ساختارهای استعاره‌ی دین خدای در سنگ و خشت/طنین عرش/پر جسم بودن در نهر سحر/تب روح/کاشیکاری علیت/رسوب نور است می‌توان گفت خداگرایی و دینداری در قالب فرایندی عینی الگوسازی شده است (طرح‌واره‌ی تصویری فرایند) که ویژگی‌های هدایتگری، عبودیت، الهیت و نورانیت را به حوزه‌ی مفهومی دین منتقل می‌کند. با توجه به اینکه دین در قالب فرایند خدای در سنگ و خشت معرفی شده بر امر عبودیت و پرستش خداوند تأکید می‌نماید: «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ» (اسرا، ۴۴) نیز، اسم نگاشت دین کاشیکاری علیت است بر وجود نظم و قاعده‌مندی در امر آفرینش دلالت داشته و اینکه این جهان همیشه وجود نداشته بلکه خود معلول دیگری است «أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ». (طور، ۳۵) و قائل به نور بودن دین دلالت بر نور هدایت خداوند دارد: «اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ» (نور، ۳۵) نیز، از امیرالمؤمنین علی (ع) نقل شده است: «الَّذِينَ نُورٌ» (غرالحکم، ج ۱، ح ۲۱۳: ۵۷)

گاهی نیز شاعر با بهره‌گیری از استعاره‌هایی که در حوزه‌ی مفاهیم انتزاعی وجود دارد یک مقوله‌ی ذهنی را در قالب یک مفهوم انتزاعی دیگر مفهوم‌سازی می‌کند. در این رابطه، اسم نگاشت‌های دین تب روح/نیت پاک/ادب است خرد استعاره‌هایی هستند که از روی کلان استعاره (دین، امری ذهنی است) ساخته شده‌اند. در این استعاره‌ها نیز کارکرد هیجانات شدید، خلوص، پاکی نیت و پرورش برای حوزه‌ی مقصد

دین نگاشت شده است. همانطور که رسول اکرم (ص) فرمود: «أَتَمَّا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ» (بحارالانوار، ج ۷۰: ۲۲۱). پیوند دین و ادب یادآور این حدیث از حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) است که می فرماید: «الدِّينُ وَالْأَدَبُ نَتِيجَةُ الْعَقْلِ» (غررالحکم: ۱۶۹۳) ضمن اینکه این الگو در شعر احمد عزیزی کاربرد کمی دارد. در حقیقت، طرح استعاره های شناختی فوق بدین جهت است که دین به عنوان امری انتزاعی و غیر قابل رؤیت در قالب امور دنیوی جسم انگارانه توصیف شده و به وسیله آن نمادها کارکردهایی شناختی به حوزه معنایی دین انتقال یافته و همان طور که خداوند در قرآن می فرماید: «وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ» (نور، ۳۵) طرح مثال هایی از نوع نمادهای فوق موجب تقویت و گسترش مفهومی حوزه معنایی دین شده و درک و دریافت واقع بینانه تری از آن را ارائه می نماید.

اما از منظر زبان شناسی اجتماعی مفاهیم خدا، دین، نیت، عرش، بهشت، مستحب، روح، عروج و علیت متغیرهای «نگرش اعتقادی و باور مذهبی»؛ «ادب» متغیر «فرهنگ»؛ «حور» و «نور» متغیرهای «نام/منزلت»؛ «ما» متغیر «همبستگی» محسوب می شوند که در تعامل با طرح واره های تصویری «حجمی/ظرف» و «فرایند» هستند.

۳-۲- استعاره هستی شناختی (جاندار پنداری) حوزه مفهومی دین

گاهی نیز در حوزه مفهومی دین به کمک استعاره هستی شناختی (جاندار پنداری) به مفهوم سازی بین حوزه مبدأ و مقصد استعاره پرداخته شده که بر اساس کلان استعاره /دین به مثابه موجودی جاندار است/ ساخته شده اند. خرد استعاره / دین مرشد و مربی است/ از این استعاره اصلی منشعب شده است که کارکردهای آموزندگی، هدایت گری، پرورش، تعالی بخشی و معرفت افزایی حوزه دین را الگوسازی می نماید. این الگوی استعاری در شعر احمد عزیزی بسامد کمی دارد. نمونه های شعری (۹-۱۱) بیانگر این گروه استعاری می باشد.

۹. دین در ختان را تکلم می دهد	دین گیا هان را تفاهم می دهد
۱۰. دین بشر را می برد از رد به غیب	می رساند تا فراز سد غیب
۱۱. بعد لختش می کند روی صعود	شستشویش می دهد زیر شهود
- (۱۳۷۵ الف: ۹۸-۹۷)

تحلیل: در نمونه های شعری (۹) و (۱۰) و (۱۱) در ساختار استعاری ذهن شاعر مفهوم «دین» در قالب استعاره جاندار پنداری همچون مرشد و مربی تصور شده (طرح واره تصویری جاندار پنداری) و مهمترین

رسالت یک مربی، پرورش روح توحید در انسان‌ها و رساندن آنها به سوی کمال است: «أَلَا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ» (هود، ۲) در واقع از دیدگاه زبان‌شناسی شناختی، قائل بودن به اینکه دین نقش مرشد و مربی را عهده‌دار است از یک سو، اشاره دارد به تلفیق دین با عرفان و از سویی هم، بر توانمندی دین تأکید می‌کند؛ بدین معنی که انسان را از قید تعینات رهایی بخشیده و او را به سوی عالم شهادت و غیب و جهان معنا رهنمون سازد (طرح‌وارهٔ تصویری توانایی). بر مبنای رویکرد اجتماعی مفاهیم «دین»، «غیب» و «شهود» متغیرهای «نگرش اعتقادی و باور مذهبی» و «بشر» متغیر «نام» هستند که ناظر بر طرح‌وارهٔ تصویری «جاننداری» و «توانایی» می‌باشد.

۴- استعاره‌های هستی‌شناختی حوزهٔ مفهومی توحید و خداگرایی و ولایت‌مداری (خداگرایی و ولایت‌مداری امری عینی است)

در شعر احمد عزیزی مفاهیم ایمان، فطرت، خداباوری، خداجویی و ولایت‌مداری به منظور تجسم و عینیت بیشتر با کمک استعاره‌های هستی‌شناختی الگوسازی شده‌اند. از این رو مفاهیم «ایمان، فطرت، خداجویی و ولایت‌مداری به مثابهٔ مسیر/ مقصد» الگوسازی شده و در پی این کلان‌استعاره، خرداستعاره‌هایی همچون فطرت مکان/مقصد/چراگاه / رو به حق آوردن / رو نهادن در مسیر آفتاب/ توحید و ولایت‌مداری صراط مستقیم است در جهت حمایت از آن استعارهٔ اصلی به وجود آمده‌اند. و تناظرهای خداباوری، عبودیت، پرستش، خداجویی، معرفت‌افزایی، هدایتگری، وحدت‌بخشی، نورانیت و روشنگری، وارستگی و ولایت‌مداری نگاشت‌هایی هستند که بین حوزه‌های مبدأ و مقصد استعاره شکل یافته‌اند. نمونه‌های شعری (۱۲-۲۰) به این الگوی استعاری اشاره دارد.

۱۲. جلدگهٔ پروا نه خیز آبراه هجرتیم	هر کجا فطرت چراگاهست چپاچاپیم ما
۱۳. اسب فطرت در دل ما می‌دود	گاری ما رو به فطرت می‌رود
۱۴. رو به فطرت رو به حق آوردن است	با خدا آینه‌بازی کردن است
۱۵. چیست ایمان دل بریدن از شهاب	رو نهادن در مسیر آفتاب
۱۶. صراطی از ولایت روی آن است	حقیقت بر فرازش دید بان است
۱۷. یکی دربست شیطان رجیم است	یکی خط صراط المستقیم است
۱۸. مده فرمان به شیطان هیچ حالت	مپیچی از خط سبز رسالت
۱۹. مترس از شرک راه و کفر جاده	سر توحید باید شد پیاده

۲۰. دویدی سالها در شک و تردید بیا اکنون کنار خط توحید

(۱۳۷۲: ۴-۶)

تحلیل: با توجه به اینکه برای مفهوم‌سازی امور انتزاعی و تجسم آن از عنصر حرکت استفاده می‌شود؛ بدین معنی که مفهوم انتزاعی پس از تبدیل حالت ذهنی آن به صورت امور مادی و جسمانی قابلیت ظهور پیدا می‌کند. همان‌طور که لیکاف و جانسون معتقدند: «در طرح‌واره حرکتی یک متحرک وجود دارد که مسافت بین دو مؤلفه مبدأ و مقصد استعاره را می‌پیماید.» (۱۳۹۴: ۶۲) شاعر نیز، در حوزه مفاهیم انتزاعی ایمان، فطرت، توحید و ولایت‌مداری با تکیه بر مؤلفه‌های حرکتی و در قالب یک پدیده عینی و جسم‌انگارانه با کمک استعاره هستی‌شناختی (پدیداری و مادی) از طریق اسم‌نگاشت‌های فطرت مسیر/ مقصد است/ ایمان رو نهادن در مسیر آفتاب است/ توحید خط واحد است/ رسالت خط سبز است/ ولایت صراط مستقیم است/ این مقوله‌ها را به مثابه مسیر حرکت و مقصد مجسم نموده است (طرح‌واره تصویری مسیر/ مقصد) و این مسیر که تحت عنوان صراط مستقیم از آن یاد شده همان است که آیین خداپرستی و دین حق و پایبندی به دستورات الهی و قرآن و ولایت‌مداری می‌باشد: «إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ» (آل عمران، ۵۱) مؤمن همواره باید در مسیر ایمان، توحید، عبودیت و پیروی از خط ولایت و صراط مستقیم حرکت نموده و هرگز نباید از مسیر الهی خارج شود. اینکه فطرت و ایمان به منزله مسیر/ مقصدند دلیل بر خداجویی و معرفت فطری انسان است: «فَطَرَتِ اللَّهُ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» (روم، ۳۰) و انسان منهای خدا با نگرانی

و زندگی پر از فشار روانی مواجه است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ» (رعد، ۲۸) از منظر زبان‌شناسی اجتماعی مفاهیم «ایمان»، «توحید»، «فطرت»، «رسالت»، «خدا»، «شیطان»، «کفر و شرک»،

۲۱. نهضت شب‌نم جهانی می‌شود / از پرستو پاس‌بانی می‌شود
 ۲۲. جز صفیر صلح و بال‌باله نیست / بر صلیب سرخ عیسی ناله نیست
 ۲۳. قرن دیگر در ظهورآباد نور / حور یانی می‌شود بام‌قصور
 ۲۴. صبر کن وقت خروج آیه‌هاست / طفل نرگس منتظر در سایه‌هاست
 ۲۵. صبر او عصر نبوغ ریشه‌هاست / عصر پرشبنم‌ترین اندیشه‌هاست
 ۲۶. من شنیدم از پرستوهای دور / خش‌خشی می‌آید از باغ‌ظهور
 ۲۷. ای زهان عطرها بر شاخسار / کی خزان غیبت گردد بهار
 (۱۳۷۵ الف: ۲۵۳-۲۵۱)

«ولایت» و «صراط مستقیم» که متغیرهای «نگرش اعتقادی و باور مذهبی» هستند در پیوند با طرح‌واره تصویری «حرکتی/مسیر» قرار گرفته و کارکردهای شناختی مرتبط با این مفاهیم ذهنی را توجیه می‌نماید.

۵- استعاره هستی‌شناختی حوزه مفهومی مهدویت و ظهور منجی (عج)

موضوع انتظار موعود و آرزوی ظهور منجی (عج) و برقراری صلح و آرامش در جهان یکی از جلوه‌های برجسته مذهب در گستره شعر انقلاب است. «بی‌شک شاعری که بر ستم فریاد می‌زند و از مظلوم حمایت می‌کند، ظهور یک منجی بزرگ را نیز چشم به راه است تا به غائله ستم و سلطه پایان دهد.» (کافی، ۱۳۸۹: ۴۷) «أَنَا الَّذِي أَمْلَأُهَا عَدْلًا كَمَا مُلِئْتُ جَوْرًا» منم که زمین را از عدالت لبریز می‌کنم چنانکه از ستم آکنده است (بحارالانوار، ج ۵۲: ۲) بحث مهدویت و انتظار منجی (عج) یکی از مقوله‌های مهمی بوده که در ارتباط با گفتمان دینی در سروده‌های احمد عزیزی مطرح شده است. وی به منظور عینیت-بخشی بیشتر به این حوزه مفهومی و نیز گسترش حوزه معنایی آن، از استعاره‌های هستی‌شناختی (پدیداری و مادی) بهره گرفته که غالباً بر پایه کلان استعاره «مهدویت و ظهور منجی (عج)» به مثابه پدیده‌ای جاندار است» ساخته شده است. خرداستعاره‌های / مهدویت و ظهور منجی به مثابه جهانی شدن نهضت شب‌نم / پاسبانی از پرستوها / صفیر صلح و بال‌باله / ظهور نور / خروج آیه‌ها / نبوغ ریشه‌ها / پرشبنم‌ترین اندیشه‌ها / خش‌خش باغ‌ظهور / بهار است در حمایت از استعاره اصلی به وجود آمده‌اند که از منظر شناختی کارکردهای عدالت‌گستری، نجات‌بخشی، صلح، آزادگی، معرفت‌افزایی، روشنگری، شکوفندگی، رویش و حیات‌بخشی به وسیله این استعاره‌ها به حوزه معنایی ظهور منتقل شده است. نمونه‌های شعری (۲۱-۲۷) بر این گروه استعاره‌ای دلالت دارد.

تحلیل: در ساختار استعاری ذهن شاعر برای حوزه مفهومی مهدویت و ظهور منجی (عج) استعاره‌هایی به کار رفته که در قالب پدیده‌های عینی الگوسازی شده‌اند. جهانی شدن نهضت شب‌نم و پاسبانی از پرستوها اشاره می‌کند به ظهور منجی موعود (عج) که حکومت جهان را بر دست خواهد گرفت و اوست که همه دینداران و حق‌جویان عالم در سایه ولایت او قرار خواهند یافت. همان‌طور که در سورة مبارکه انبیاء: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء، ۱۰۵) به ظهور قائم آل محمد وعده داده شده است. ظهورآباد نور اشاره دارد به وجود امام زمان (عج) که نور خداست و هدایت‌جویان به وسیله او هدایت می‌شوند (طرح‌واره تصویری رویداد) «وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا» (زمر، ۶۹) مقصود روشن شدن زمین به نور آن حضرت است. صفیر صلح و بال باله/ خروج آیه‌ها/ نبوغ ریشه‌ها/ پرش‌نم‌ترین اندیشه‌ها/ فصل بهار همگی استعاره‌هایی هستی‌شناختی‌اند که به عنوان حوزه مبدأ ضمن تأکید بر ظهور منجی بشریت (طرح‌واره تصویری رویداد) با طرح کارکردهای شناختی عدالت-گستری، صلح و آزادگی، همبستگی، آرامش‌بخشی، روشنگری، نجات‌بخشی، معرفت‌افزایی، هدایت‌گری و حیات‌بخشی برای حوزه مفهومی مقصد ظهور موجب گسترش حوزه معنایی آن شده است. بر اساس رویکرد اجتماعی مفاهیم غیبت و ظهور متغیرهای «نگرش اعتقادی و باور مذهبی»؛ نور، حوریان، آیه‌ها، او، طفل نرگس و عیسی متغیرهای «نام/منزلت»؛ نهضت، صلح، باله و صلیب متغیرهای «اجتماع/فرهنگ»؛ جهان، زمین، خزان و بهار متغیرهای «جغرافیا»؛ قرن دیگر و عصر متغیرهای «تاریخ» هستند که ضمن تأکید بر رویداد جهانی ظهور منجی موعود حضرت ولی عصر (عج) با طرح‌واره تصویری «رویداد» نیز در تعامل می‌باشند.

۶- استعاره هستی‌شناختی حوزه مفهومی شهادت

شهادت در راه خدا و پیروزی خون بر شمشیر از باورهای اعتقادی است که خیلی از شاعران معاصر با بهره‌گیری از ظرفیت الفاظ و معانی به توصیف این حقیقت انکارناپذیر پرداخته‌اند. احمد عزیزی از جمله شاعران معاصر است که فرهنگ شهادت را با قیام عاشورا و نهضت کربلا پیوند می‌زند و به منظور تجسم و عینیت‌بخشی بیشتر آن با بهره‌گیری از استعاره هستی‌شناختی بر آنست این حوزه مفهومی را الگوسازی نماید. این الگوی استعاری از کلان‌استعاره «شهادت و نهضت عاشورا به مثابه موجودی زنده است» ساخته شده که خرداستعاره‌هایی را در جهت حمایت از خود به وجود آورده است. عاشورا به مثابه بهار است/ شهادت به منزله گل و به رنگ سرخ است/ شهیدان همچون گل‌های لاله/ شقایق/ یاس/ مرغان پرکشیده هستند، خرداستعاره‌هایی‌اند که در ارتباط با حوزه مقصد شهادت و شهید شکل گرفته‌اند. در حقیقت اینها حوزه‌های مبدایی‌اند که از طریق آنها کارکردهای حیات‌بخشی، رویش، زاینده‌گی، شورآفرینی، طراوت، زیبایی، معرفت‌بخشی، شهادت‌طلبی، تعالی‌بخشی و آسمانی شدن به حوزه مقصد نهضت عاشورا و کربلا و فرهنگ شهادت منتقل شده است. (ابیات ۳۵-۲۸) به این الگوی استعاری اشاره دارد.

۲۸. بخوان بلبل که عاشورا بهارست	حسین گل، اسیر شهر خارست
۲۹. فصل بهار آمد بوی شهید برخاست	باید ز خاک یاران چون لاله‌ای دمیدن
۳۰. نوبهارست چمن بوی شهادت می‌دهد	در بن هر گل هزاران سوگوار از عطریاس
۳۱. دل از سرچشمه امشب خون ضمیرست	چمن چون لاله‌های هفت تیرست
۳۲. به یادآور شقایق‌زادگان را	به‌راه کربلا افتادگان را
۳۳. همان مرغان بال از پر کشیده	شقایق‌های سرخ سر بریده
۳۴. شهادت معنی رنگ حنا بود	بقای عاشقان بعد از فنا بود
۳۵. گهی عشقت و گاهی کاین گل سرخ	شهید زنده یعنی این گل سرخ

(۱۳۷۲: ۴-۱۰)

تحلیل: در ادبیات فارسی گل سرخ مظهر شهید و کشته راه دوست است. در ساختار استعاری نیز، از عناصر محسوس طبیعت همچون بهار و گل‌های سرخ و لاله و شقایق و یاس به ویژه رنگ سرخ و سبز برای عینیت‌بخشی بیشتر حوزه مفهومی شهادت و شهید استفاده می‌شده است. «مسلم است عنصر رنگ به عنوان گسترده‌ترین حوزه محسوسات انسانی در تصویرهای شاعرانه نقش عمده‌ای دارد و از قدیمی‌ترین ایام، مجازها و استعاره‌های خاصی از رهگذر توسعه دادن رنگ‌ها در غیر مورد طبیعی خود در زبان وجود داشته است، چنانکه بسیاری از امور معنوی که به حس بینایی در نمی‌آیند، با صفتی که

از صفات رنگ‌هاست، نشان داده می‌شده‌اند.» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۱: ۱۷۱) در شعر احمد عزیزی با کمک استعاره‌های هستی‌شناختی عاشورا و کربلا بهار است/ شهادت گل و گیاه است/ شهید گل سرخ و لاله و شقایق است از یک سو، حوزه مفهومی مرتبط با نهضت عاشورا و کربلا و شهادت در قالب یک فرایند عینی جاندار انگاری شده (طرح‌واره تصویری جاننداری) و از سویی هم به این حوزه انتزاعی وسعت معنایی بخشیده که از طریق کارکردهای شناختی داغدیدگی، حیات‌بخشی، زاینده‌گی، شکفتگی و طراوت قابل درک و دریافت است. از منظر شناختی اجتماعی نیز، به وسیله استعاره‌های فوق بر پاسداشت یاد و خاطره شهیدان و ارج نهادن به فرهنگ ایثار و شهادت به عنوان یک رویداد عظیم تأکید می‌گردد (طرح‌واره تصویری رویداد). بر مبنای رویکرد زبان‌شناسی اجتماعی «شهید» و «شهادت» متغیرهای «فرهنگ» و «حسین»، «لاله»، «شقایق»، «گل سرخ»، «یاس» متغیرهای «نام/منزلت» و «عاشورا» و «کربلا» متغیرهای «تاریخ/فرهنگ» و «بهار» و «هفت تیر» متغیر «جغرافیا» محسوب می‌شوند که در انطباق با طرح‌واره‌های تصویری «جاننداری» و «رویداد» قرار می‌گیرند.

نیز، در ساختار استعاری ذهن شاعر به حوزه مفهومی عاشورا و شهادت امکان ظرفیت داده شده و به منظور تجسم بیشتر با کمک استعاره هستی‌شناختی (پدیداری و مادی) از طریق اسم‌نگاشت «عاشورا» و شهادت به مثابه مسیر/مقصد است آن را همچون مکان/مقصد تصور نموده (طرح‌واره تصویری حرکتی/مسیر) که در نمونه‌های شعری (۳۶-۳۹) نشان داده شده است.

۳۶. خاک نرگس گرچه از نابینایی است سرزمین لاله عاشورایی است

۳۷. کنار جاده سبز بهاران زنی با لاله‌هایش زیر باران

۳۸. بدان این کوچه‌های بایزید است رگ شهر شما خون شهید است

۳۹. که از خط جنون بر دود رفته‌اند مه‌آلود از گذار رود رفتند

(۱۳۷۲: ۱۱۳)

تحلیل: در یک ساختار استعاری اسم‌نگاشت‌های عاشورا سرزمین لاله‌هاست/کربلا جاده سبز بهاریست/شهادت کوی عاشقان/خط جنون است همگی خرداستعاره‌هایی هستند که در جهت حمایت از آن استعاره اصلی به وجود آمده‌اند. در حقیقت با کمک این نگاشت‌هاست که کارکردهای شناختی بالندگی، رویش، از خود گذشتگی، شیدایی، معرفت‌افزایی، کمال‌جویی، ایثار و شهادت‌طلبی در ارتباط با حوزه مفهومی شهادت و قیام عاشورا درک و دریافت می‌گردد. از منظر شناختی اجتماعی، استعاره‌های

فوق بر پاسداشت یاد شهیدان کربلا و ترویج فرهنگ شهادت و ایثار و ارج نهادن به مقام شامخ شهید تأکید می‌نماید (طرح‌واره تصویری رویداد). بر پایه رویکرد زبان‌شناسی اجتماعی «شهید» متغیر فرهنگ، «عاشورا» متغیر تاریخ/فرهنگ، «سرزمین»، «جاده»، «خط»، «کوی» و «شهر» متغیرهای جغرافیا هستند که در تعامل با طرح‌واره‌های تصویری «حرکتی/مسیر» و «رویداد» می‌باشند.

۷- نتیجه‌گیری

مفاهیم دینی و ایدئولوژیک در جایگاه یک تجربه انتزاعی برای بهتر شناخته شدن به حوزه‌های تجسمی و ملموس نیاز دارد. این پژوهش با استخراج ساختارهای مفهومی در حوزه گفتمان دین در بستر شعر احمد عزیزی و تحلیل آنها با رویکرد زبان‌شناسی شناختی اجتماعی در صدد است تعامل و همگرایی ساز و کارهای شناختی با متغیرهای اجتماعی را مورد بررسی قرار دهد. این حوزه گفتمانی غالباً شامل مفاهیم توحید و خداگرایی، ایمان و فطرت، ولایت‌مداری، قیام عاشورا و فرهنگ شهادت، انتظار منجی موعود (عج) و صلح و برقراری آن در سراسر جهان است که نشان‌دهنده ایدئولوژی دینی و نگرش مذهبی شاعر در سروده‌هایش می‌باشد. برآیند متن حاکی از آن است برای مفهوم‌سازی حوزه‌های انتزاعی گفتمان دینی غالباً از استعاره‌های هستی‌شناختی (پدیداری و جاننداری) استفاده شده و از طریق برقراری ارتباط بین حوزه‌های مبدأ و مقصد استعاره به الگوسازی و تجسم بیشتر چنین مفاهیم انتزاعی پرداخته شده است. این استعاره‌ها از سه کلان‌استعاره اصلی ساخته شده‌اند: ۱. توحید، خداجویی، دینداری، ولایت‌مداری، نهضت عاشورا و شهادت به مثابه مسیر/مقصد است ۲. دین‌گرایی، خداجویی، انتظار منجی، نهضت عاشورا و شهادت به منزله موجود زنده است ۳. دین به مثابه پدیده‌ای دارای حجم است. و نیز، خرداستعاره‌هایی که در جهت حمایت از استعاره اصلی به وجود آمده‌اند. از مجموع شعرهای منتخب که دارای ساختار استعاری بودند تعامل طرح‌واره‌های تصویری با متغیرهای اجتماعی شایان توجه بوده است. به طوری که در ایجاد نظام‌های استعاری، طرح‌واره‌های تصویری حرکتی/مسیر، جاننداری، حجمی و رویداد به همراه متغیرهای نگرش اعتقادی و باور مذهبی، نام/منزلت و اجتماع/فرهنگ بیشترین بسامد را در تعاملات دو رویکرد زبان‌شناسی شناختی و اجتماعی داشتند. همچنین کاربرد متغیرهای اجتماعی تاریخ و جغرافیا نشان‌دهنده تعامل بالای ساز و کارهای شناختی با متغیرهای اجتماعی است. در بیشتر شعرها چندین متغیر اجتماعی ناظر بر یک طرح‌واره تصویری هستند. با توجه به بسامد بالای متغیر «نگرش اعتقادی و باور مذهبی» (۲۸ مورد) می‌توان گفت تجلی

ایدئولوژی دینی و بینش مذهبی و به دنبال آن ترسیم فرهنگ ایرانی اسلامی در سروده‌های احمد عزیزی از برجستگی ویژه‌ای برخوردار است.

منابع

قرآن کریم.

آقاحسینی، حسین و زینب زارع (۱۳۹۰) تحلیل زیباشناختی ساختار زبان شعر احمد عزیزی بر اساس کفش‌های مکاشفه، پژوهش‌های زبان‌شناسی، دوره ۳، شماره ۵، صص ۱۸-۱.

اکبری، منوچهر، صدیقه غلامزاده (۱۳۹۱) کارکردهای هنری و بلاغی کنایه در کفش‌های مکاشفه احمد عزیزی، فصلنامه تخصصی سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)، سال ۵، شماره پیاپی ۵، صص ۳۵۱-۳۷۰.

انصاری، محمدعلی (۱۳۸۱) غررالحکم، دارالکتاب، قم.

ایشانی، طاهره (۱۳۹۴) بازتاب گفتمان دینی در اشعار احمد عزیزی، دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادب فارسی دانشگاه محقق اردبیلی، صص ۷-۱.

حاجی صادقی، عبدالله (۱۳۸۴) فطری بودن گرایش به دین، فصلنامه علمی قبسات، دوره ۱۰، شماره ۳۶، صص ۷۴-۵۳.

دبیرمقدم، محمد و همکاران (۱۳۹۷) زبان‌شناسی شناختی اجتماعی: رویکردی نوین به معنا و تنوعات زبانی، فصلنامه زبان‌شناسی اجتماعی، دوره ۲، شماره ۲، صص ۲۹-۲۰.

راسخ مهند، محمد (۱۳۸۹) درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی، چاپ هشتم، انتشارات سمت، تهران.

روشن، بلقیس و لیلا اردبیلی (۱۳۹۲) مقدمه‌ای بر معناشناسی شناختی، نشر علم، تهران.

شعبانزاده، مریم (۱۳۹۲) فناوری در زبان امروز (جستاری در تأثیر تکنولوژی بر شعر احمد عزیزی)، فنون ادبی، دوره ۵، شماره ۱، ۱۴۰-۱۲۳.

_____ (۱۳۹۰) نگاهی به شعر احمد عزیزی، پژوهش‌نامه ادب غنایی، شماره ۱۷، صص ۱۴۸-۱۳۱.

شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۱) صور خیال در شعر فارسی، چاپ هشتم، انتشارات آگاه، تهران.

صفوی، کورش (۱۳۸۳) درآمدی بر معنی‌شناسی، پژوهشکده فرهنگ و هنر اسلامی، تهران.

عزیزی، احمد (۱۳۷۲) ترانه‌های ایلایی، چاپ اول، انتشارات کیهان، تهران.

- _____ (۱۳۷۵ب) خوابنامه و باغ تناسخ، چاپ سوم، انتشارات برگ، تهران.
- _____ (۱۳۹۷الف) شرحی آواز، چاپ دوم، انتشارات آوای نور، تهران.
- _____ (۱۳۸۷الف) طغیان ترانه، چاپ اول، کتاب نیستان، تهران.
- _____ (۱۳۸۷ب) قوس غزل (مجموعه آثار غزل)، چاپ اول، کتاب نیستان، تهران.
- _____ (۱۳۷۵الف) کفش های مکاشفه، چاپ سوم، انتشارات بین المللی الهدی، تهران.
- _____ (۱۳۸۷ج) ناودان الماس، کتاب نیستان، تهران.
- فاضلی، فیروز و بهروز سلطانی (۱۳۹۴) الگوی اقتاعی استعاره در گفتمان اجتماعی - سیاسی؛ تغییر، تلقین و تثبیت نگرش های اجتماعی - سیاسی، نقد ادبی، سال ۸، شماره ۳۱، صص ۹۱-۱۱۴.
- کافی، غلامرضا (۱۳۸۹) شناخت ادبیات انقلاب اسلامی، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش های دفاع مقدس، تهران.
- کووچش، زولتن (۱۳۹۳) مقدمه ای کاربردی بر استعاره، ترجمه شیرین پورابراهیم، انتشارات سمت، تهران.
- گلفام، ارسلان و فاطمه یوسفی راد (۱۳۸۱) زبان شناسی شناختی و استعاره، تازه های علوم شناختی، سال چهارم، شماره ۳، صص ۶۴-۵۹.
- گیرارتز، درک (۲۰۱۸) ده گفتار در زبان شناسی شناختی اجتماعی، نشر بریل، بستون.
- لیکاف، جورج (۱۳۸۲) نظریه معاصر استعاره؛ استعاره مبنای تفکر و ابزار زیبایی آفرینی، به کوشش فرهاد ساسانی، انتشارات سوره مهر، تهران.
- لیکاف، جورج و مارک جانسون (۱۳۹۴) استعاره هایی که با آنها زندگی می کنیم، ترجمه هاجر آقاابراهیمی، انتشارات علمی، تهران.
- متشرعی، محمود (۱۳۹۹) درآمدی بر زبان شناسی شناختی اجتماعی (به همراه بررسی موردی چند معنایی واژگان در زبان فارسی در این چارچوب)، چاپ اول، نشر رهنما، تهران.
- مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۳ق) بحار الأنوار، دارالکتب الاسلامیه، بیروت.
- مدرسی، یحیی (۱۳۹۱) درآمدی بر جامعه شناسی زبان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران.
- مقدمی، محمدتقی (۱۳۹۰) نظریه تحلیل گفتمان لاکلا و موف و نقد آن، معرفت فرهنگی اجتماعی، سال ۲، شماره ۲، صص ۹۱-۱۲۴.

- مهرابی، معصومه (۱۳۹۷) ده گفتار در زبان‌شناسی شناختی-اجتماعی؛ معرفی و نقد زبان و زبان-شناسی. دوره ۱۴، شماره ۲۷، صص ۱۷۷-۱۶۹.
- نجاریان، محمدرضا و سمیه شرونی (۱۳۹۶) درونمایه‌های شعر احمد عزیزی، نشریه ادبیات پایداری، سال ۹، شماره ۱۶، صص ۳۶۳-۳۳۹.
- هاشمی، زهره (۱۳۸۹) نظریه استعاره مفهومی از دیدگاه لیکاف و جانسون، ادب پژوهی، شماره ۱۲، صص ۱۴۰-۱۱۹.
- همتی، سمیره (۱۳۹۸) بررسی شیوه‌های مضمون‌سازی و تصویرآفرینی در شعر احمد عزیزی، سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی، سال ۱۲، شماره پیاپی ۴۵، صص ۳۷۷-۳۵۵.

References:

- Quran Karim.
- Agha Hoseini, Hosein and Zainab Zare (2013) *Aesthetic analysis of the Kafshhaye mokashefeh, language structure of Ahmad Azizi's poetry based on* Linguistic Research, Volume 3, Number 5, pp. 1-18.
- Akbari, Manouchehr, Sediqeh Gholamzadeh (2012) *Artistic and Rhetorical Functions of Irony in Ahmad Azizi's, Kafshhaye mokashefeh*, Persian Poetry and Prose Stylistics Quarterly (Bahar Adab) Year 5, Number 5, pp. 351-370 .
- Ghurar al-Hekam*, Dar al-ketab, Qom.952p. Ansari, M.A (۲۰۰۱)
- Azizi, A (1995) *Taranehaye Iliai*, first edition, Kayhan Publications, Tehran. ۲۴۰p.
- (1998b) *khabnameh va bagh tanasokh*, Third edition. Barg, -----
Tehran . 258p.
- (2017a) *Sharji Awaz*, second edition, Avaye Noor, Tehran. -----
۱۲۸p.
- (2009a) *Toghian Taraneh*, first edition, Ketab Neyestan, -----
Tehran. 660p.
- (2009b) *Qos Ghazal (a collection of Ghazal works)*, first -----
edition, Neyestan, Tehran. 376p.
- (1998 A) *Kafshhaye mokashefeh*, third edition, Al-Houda -----
International Publications, Tehran. 640p.
- (2009c) *Navdan Almas*, Ketab Neyestan, Tehran.104p. -----
- (۲۰۱۷) *Cognitive Socio Linguistics: A New Approach to Meaning and Linguistic Variations*, Social Linguistics Quarterly, Volume 2, Number 2, pp. 29-20.

- Evans, Vyvyan, Green, Melanie, (2006) *Cognitive linguistics an introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Fazeli, Firooz and Behrooz Soltani (2014) *the persuasive model of metaphor in socio-political discourse; Change, indoctrination and stabilization of socio-political attitudes*, literary criticism, year 8, number 31, pp. 91-114.
- Geerarts, Derek (1995) *Cognitive linguistics: Handbook of pragmatics*, Amsterdam: J. njamin Pub. Co. 28p.
- Geerarts, Derek (2018) *Ten Discourses in Cognitive SocioLinguistics*, Brill Publishing, Boston. 343p.
- Golfam, Arslan and Fatemeh Yousefi Rad (2011) *Cognitive Linguistics and Metaphor*, Cognitive Science News, Fourth Year, Number 3, pp. 59-64.
- Haji Sadeghi, Abdullah (2007) *the innate nature of religious orientation*, Qabasat Scientific Quarterly, Volume 10, Number 36, pp. 53-74.
- Hashemi, Zohreh (2009) *the theory of conceptual metaphor from the point of view of Lakoff and Johnson*, Adab Pazohi, No 12, pp. 119-140.
- Hemmati, Samira (2018) *researching the methods of creating themes and images in Ahmad Azizi's poetry*, Persian poetry and prose stylistics, year 12, serial number 45, pp. 377-355.
- Ishani, Tahereh (2014) *reflection of religious discourse in Ahmad Azizi's poems*, 10th International Conference on Promotion of Persian Language and Literature of Mohaghegh Ardabili University, pp. 1-7.
- Johnson, Mark (1980) *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, magination and Reason*, Chicago: Chicago University Press. ۳۳۸p.
- Kafi, Gholamreza (2012) *Understanding the Literature of the Islamic Revolution*, Foundation for the Preservation of the Works and Publication of Sacred Defense Values, Tehran. 308p.
- Kövecses, Zoltan (2013) *A Practical Introduction to Metaphor*, translated by Shirin Pourabrahim, Samt, Tehran. 487p.
- Labov, W (1997) *Linguistics and sociolinguistics*, In N. Coupland, & A.Jaworsk (Eds) *Sociolinguistics: Modern linguistics series*, Palgrave: London. ۳۴۴p.
- Contemporary Theory of Metaphor; Metaphor is the* Lakoff, George (۲۰۱۲) *basis of thinking and a tool for creating beauty*, by Farhad Sasani, Sureh Mehr, Tehran. 98p.
- Lakoff, G.& Johnson, M (1980) *Metaphors We Live By*, Chicago and London: niversity of Chicago Press.394p.
- Lakoff, George and Mark Johnson (2014) *Metaphors we live By*, translated by Hajar Agha Ebrahimi, Elmi, Tehran.354p.

- Majlesi, Mohammad Bagher (1403q) *Behar al-Anwar*, Dar al Ketab al-Islamiya, Beirut.
- Mehrabi, Masoumeh (2017) *ten discourses in socio-cognitive linguistics; Introduction and criticism of language and linguistics*, Volume 14, Number 27, pp. 177-169
- Modarresi, Yahya (2012) *An Introduction to the Sociology of Language*, ۳۷۸p. Research Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran.
- Moghaddami, Mohammad Taqi (2013) *Lacla and Mouff discourse analysis theory and its criticism*, Marefat Cultural and Social, Year 2, Number 2, pp. 91-۱۲۴.
- Motasharrei, Mahmoud (2019) *an introduction to socio-cognitive linguistics (along with a case study of the multiple meanings of words in Persian in this context)*, Rahnama publishing, Tehran. 254p.
- Najjarian, Mohammad Reza and Somayeh Sharoni (2016) *The Themes of Ahmad Azizi's Poetry*, *Literary Journal of Sustainability*, Year 9, Number 16, pp. 339-363.
- Rasekh Mahand, Mohammad (2009) *An Introduction to Cognitive Linguistics*, Samt, Tehran. 211p.
- Rowshan, Belqeis and Leila Ardabili (2012) *An Introduction to Cognitive Semantics*, Elm, Tehran. 234p.
- Safavi, Korosh (2004) *an introduction of semantics*, Research College of Islamic Culture and Art, Tehran. 452p.
- Shabanzadeh, Maryam (2012) *Technology in today's language (an inquiry into the effect of technology on Ahmad Azizi's poetry)*, *Literary Techniques*, Volume ۶, Number 1, 123-140.
- (۲۰۱۱), *a look at Ahmad Azizi's poetry*, Research Journal of Ghanai Literature, No. 17, pp. 131-148.
- Shafiei Kadekani, Mohammad Reza (2001) *The Image of Fantasy in Persian Poetry*, 8th edition, Agah Publication, Tehran. 736p.